

értékes és asszimilálódó részévé váltak a magyar értelmiségnek, nem különben a szakmáját magas szinten űző iparos és szakmunkás rétegnek. Ők itt akartak élni, ezt tekintették hazájuknak. Ugyanakkor nem róható fel, hogy kapcsolatot tartottak fenn óhazájukkal, melytől kisebbségi jogaik védelmét és támogatását várták egy olyan országban, amely ugyanakkor elszakított vérei jogainak elismertetéséért küzdött. A náci ideológia, Hitler világhuralmi törekvései zömüktől távol álltak, nem azonosították vele magukat. Háború utáni kollektív megítélésük – a Volksbundban működő, a magyarság ellen uszító, a náciakat mindenben kiszolgáló, az SS-ben önként szolgáló, másokat is oda kényszerítő kisebb rész tevékenysége alapján – nem nevezhető igazságosnak. A bűnösök helyett az egész magyarországi német nemzetiség bűnhődött.

Izgalmas olvasmány Tilkovszky Lóránt tanulmányainak gyűjteménye. Az egymásra

épülő, önálló kismonográfiák füzére egyedülállóan fontos szerepet tölt be a magyarországi nemzetiségek történetével foglalkozó történeti irodalomban. Remélhetőleg mielőbb bővített, jegyzetelt nagymonográfia formájában is kézbe vehető lesz. A recenzens a bőség zavarával, ugyanakkor a csekély terjedelemmel küszködve csak egy-egy, érdeklődéséhez közelebb álló kérdés kiemelésére és előtérbe állítására szorítkozhatott. Reméli azonban, hogy ezzel is felkeltette az érdeklődést, s ajánlja a könyvet mindazoknak, akik meg akarják ismerni a Kárpát-medencében együtt élő népek tragédiáitól is terhes történetét, s az évszázados hibákat és értetlenséget követően hajlandóak elfogadni a másságot, az itt élők életének, törekvéseinek sokszínűségét, mint az együttélés legfőbb kritériumát.

Dombrády Lóránd

GOSZTONYI PÉTER

VLASZOV TÁBORNOK

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1997. 240 o. + 9 o. képmelléklet)

A kollaboráció latin eredetű szó és együttműködést jelent. Pejoratív értelmét a második világháború idején kapta, amikor kollaboránsoknak nevezték azokat, akik a náci megszállóknak dolgoztak. A háború után általában bíróság elé kerültek. Ezt legjobban a „harsány baloldaliak” követelték, nem egyszer azért, hogy elfeledtessék azt az együttműködést, mely 1941 június 22-ig tartott Németország és a Szovjetunió, a náciak és a kommunisták között. Persze normális helyeken más megítélés alá esett egy, a náciakkal túlbuzgóan együttműködő rendőrtisztviselő, mint mondjuk az a jegyhivatali előadó, aki azon ügyködött, hogy lehetőleg élelemhez jusson a lakosság, vagy a gépirónó, akinek gyermekeit kellett eltartania szerény jövedelméből. Ezt már Szimonov is észrevette 1941/42 fordulóján, de akkor még szó szerint életveszélyes lett volna, ha publikálja is. Erre csak a 70-es évek elején

került sor. (*Konsztantyin Szimonov: Egy fiatalember feljegyzései. Budapest, 1971. 163-165. o.; orosz kiadása: 1970.*)

Ám van egy pont, amelyen túl nem lehet vita: ha egy katona átáll az ellenséghez, és esküjét megszegve azontúl ott harcol. Ezt minden országban halállal büntették. A leghigorúbban a Szovjetunióban, hol már a gyanú is súlyos következményekkel járt, az illető tágabb családjára is. És mégis: a német hadsereg oldalán a legszerényebb becslések szerint 750 000 (volt) szovjet állampolgár (más adatok szerint 1 000 000 főnél is több) harcolt! Zömük ugyan nem orosz volt, hanem más nemzetiségű, akik ezt látták egyetlen esélynek arra, hogy megszabaduljanak az orosz elnyomástól. Am *valódi* oroszok is több tízezen jelentkeztek a Szovjetunió elleni harcra. Voltak ilyen tábornokok, sőt politikai tisztek is!

Köztük a legismertebb Andrej

Andrejevics Vlaszov, Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett szovjet altábornagy, a moszkvai csata egyik hőse, pedig nem is az általa szervezett és vezetett ROA (Russzkaja Oszvobogyityelnaja Armija) volt legerősebb mozgalom. Propagandaértéke mégis ennek volt a legerősebb: egyrészt már a náci eltűlozták szerepét, másrészt a szovjetek is rátettek néhány lapáttal, szándékosan is összekeverve a mozgalmakat. (Sok régi emigráns szóba sem állt Vlaszovékkal.)

Ezt az embert igyekszik bemutatni Gosztonyi Péter. A sokgyermekes parasztcsaládból származó Vlaszov éppen papnövendék volt, amikor 1917-ben a forradalmi hullám magával ragadta és 1919 tavaszán – már sorozott újoncként – a Vörös Hadsereg katonája lett. Ösztönös katonai tehetségként fél év múlva már szakasz-, a polgárháború végére ezredparancsnok. Ekkor vezényelték parancsnoki iskolára, s vált hivatásos katonává. Bár csak 1930-ban lett párttag, mégis (vagy ismerve Sztálin gyanakodó gyűlöletét a régi bolsevikokkal szemben, lehet hogy éppen ezért) *jó elvtársnak* számított, s 1938/39-ben, már ezredesként, *goszpozyn Volkov* néven, Csang Kai-Sek egyik katonai tanácsadója. Érdemei elismerésül még díszkardot is kapott. Hazatérve, a határon a többi „luxuscikkkel” együtt azt is elvették tőle (igaz, legalább hivatalos leltár ellenében), mondván: azok nem az egyént, hanem a közösséget illetik. Bár otthon kellemetlenül érintették a kuláktalanítás fejleményei (mind az ő; mind a felesége szülei jómódúnak számítottak ottani viszonylatban), karrierje nem tört meg. Kinevezték a 99. lövészadosztály parancsnokává, hogy tegye rendbe a teljesen szétesett magasabbegységet. Ezt egy év alatt sikerrel oldotta meg. Jutalmul vezérőrnaggyá léptették elő, és a hadsereg lapja, a Krasznaja Zvezda külön fényképes cikkben állította példaképpül parancsnoktársai elé. Majd 1941 tavaszán a még szerveződő 4. gépesített hadtest parancsnoka lett a Kijevi Katonai Körzetben.

A nyári harcok során hadtestét nemegyszer igencsak megtépázták, ám felsőbb helyen, úgy látszik, értékelték teljesítményét, mert a hadtestek megszüntetésekor a 37. hadsereg parancsnokává tették. Ezzel ugyan bekerült a kijevi katlanba, ám azon kevesek közé

tartozott; akiknek némi roncs-alakulatokkal sikerül kitörniük. Bár sokakat már egy ilyen kitörésben való részvétel is a gyanúba kevert volna, őt nem. November 12-én Zsukov mint „kiváló parancsnokot” mutatta be Sztálinnak, aki személyesen nevezte ki a moszkvai ellentámadásban résztvevő 20. hadsereg élére. Ott kiválóan helyállt. Az 1941. december 13-i Izvesztyija hadijelentésében dicsőreleg emelte ki név szerint is. És Zsukov mellett, nyolc másik hadseregparancsnok között, az ő fényképét is a címlapon közölte. Aki kicsit is ismerős a szovjet éberség terén, az lemérheti ennek jelentőségét. (Érdekes volna tudni, hogy a későbbiekben mi lett a sorsa a lap e számainak?) Külföldi tudósítóknak adhatott interjúkat, újívre megkapta a Vörös Zászló Rendet, (sőt Volkogonov szerint a Lenin Rendet is), majd hamarosan altábornaggyá lépett elő. Minden esélye megvolt arra, hogy marsallként fejezze be a háborút... Ám jött egy teljesíthetetlen parancs, amelynek ugyan megpróbált eleget tenni, de a végére valami mégis „eltört” benne.

A Volhovi Frontnak az lett volna a feladata, hogy Leningrádot felmentse. Kevés volt azonban az ereje, a németek bekerítették. Oda, a katlanba küldte személyesen Sztálin, hogy oldja meg a feladatot. Ehhez csodát kellett volna tennie. Vlaszov jelentette, hogy a feladat teljesíthetetlen. A mindenhez hozzáadódott szovjet katonák a nélkülözések miatt alig álltak a lábukon, kevés volt a lőszer, engedélyt kért a kitörésre. Arra még látott esélyt. Zsukov vagy másfél hónapig igyekezett Sztálinnak megmagyarázni – ha lehet hinni emlékiratai új, „cenzúrázatlan” kiadásának –, hogy ez szükséges. Május közepén érkezett meg az engedély. Vlaszov még egyszer megmutatta tehetségét: utat nyitott kelet felé, s a folyosón néhány hadosztály ki is jutott a gyűrűből. A németek azonban újra elzárták a folyosót és már nem volt tovább. Vlaszov búcsúparancsával valami olyat csinált, mint 1943 januárjában Stomm Marcell: lényegében feloszlatta a már csak nevében létező Volhovi Hadművelési Csoportot, hogy minden parancsnok önállóan próbáljon meg valahogy kijutni a bekerítésből, ha egyáltalán még lehetséges. Július 11-én aztán egy falusi sztarosza (a megszállók által kinevezett falufőnök) az általa „elrejtett” tábornok nyomára vezette a németeket, aki megadta magát.

Ezek után jött a (megítélésem szerint csak látszólag) váratlan fordulat: néhány hónappal később már az ő aláírásával ellátott, átállásra biztató röplapokat szórnak le a német gépek...

Gosztonyi könyve nagyobbik részében ennek a *tovarisból* csaknem teljesen *Volks-genossévé* való átalakulásnak bakugrásokkal tarkított történetét igyekszik bemutatni.

Hosszú út volt ez, akit a részletek igazán érdekelnek, olvassa végig a történetet. Rövidre fogva: 1942 nyarára (elsősorban az OKH köreiben) kialakult egy „racionalistának” vagy „pragmatikusnak” nevezhető, igen nehezen körvonalazható csoport, melynek egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy „az oroszokat csak az oroszok segítségével lehet legyőzni”. E gondolat merev ellenzői az ortodox náciak közül kerültek ki, elsősorban Hitler környezetéből és az OKW berkeiből. A propagandaszerepen túl érdemi feladatot csak 1944 második felétől kaptak, főleg azután, hogy a Führernél pragmatistább (vagy köpönyegforgatóbb?) Himmler is fantáziát látott benne. A ROA első alakulatai végül csak az utolsó hónapokban kerültek ki a frontra, amikor már minden mindegy volt.

Gosztonyiban is felmerült a kérdés, hogyan is állunk ideológiailag Vlaszovval? Úgy válaszol, hogy egyrészt kiemeli nagyorosz nacionalizmusát, másrészt hangsúlyozza: „... Vlaszov kommunista volt, erős szocialista beütéssel. Kommunistának és nem bolsheviknek mondom, mert – nézetem szerint – ez is, az is más politikai-társadalomtudományi kategória. Eme politikai alapállása megkönnyítette Vlaszovnak, hogy megértse Adolf Hitler német nemzetiszocialista politikáját, illetve hogy annak alapjait (a fájelméleten kívül) maga is vallja.”

Véleményem szerint Gosztonyi jófelé keresgél, de nem egészen. Szerintem Vlaszov elsősorban *bolshevik* volt, a szó sztálini értelmében, s a *Vozsny*-ot a *Führer*-rel nem is olyan nehéz helyettesíteni. Ami pedig a fájelméletet illeti: a militáns nagyorosz-pánszláv sovinizmus igencsak a fájelmélet talaján áll! (L.: *Gecse Géza*: Bizáncról Bizáncig. Budapest, 1993. sokhelyütt, pl. 95. és 101-102. o.) Szeminarista korában megismerkedhetett ezen eszmékkal. A náci demagógia „plutokrácia elleni harcát” pedig nyugodtan azonosíthatja az „osztályharccal”. A fogságba esésétől kezdve tapasztalt

„pozitív megkülönböztetés” egyedül nem lett volna elég. Azzal egyetérthetünk, hogy Vlaszov politikailag naiv volt, tájékozatlan; főleg külpolitikai vonatkozásokban. De mi más lett volna várható egy szovjet körülmények között nevelkedett valakitől?

1945 elején Vlaszov már nem volt a régi. Ahelyett, hogy személyesen vezette volna a ROA első bevetését, fontosabbnak tartotta második esküvőjét. (Afelől biztos volt – mint jóval később be is bizonyosodott –, hogy Berija gondoskodott megőrzéséről.)

A ROA vezetői közül számosan bíztak abban, hogy nem adják ki őket a Szovjetunióknak. Csak azt nem értem, milyen alapon? Hiszen esetükben egyértelműen az ellenséghez történt átállásról volt szó! Az, hogy a kiadatás milyen tömegeket érint, csak Pattont gondolkoztatta el és néhány más határozottan antikommunista parancsnokot. Az alacsonyabb rendfokozatúaknak, ha módjuk volt, segítettek is. A legfőbb vezetők azonban mindenütt így végezték volna. Csak a bánásmód lett volna velük szemben humánusabb – ha ez a kifejezés nem lenne ez esetben túl morbid.

A Szerző végül felteszi a kérdést:

„Hős volt-e Vlaszov tábornok? Mint katona – főleg a Vörös Hadsereg kötelékében – igen. Hazafi volt A. A. Vlaszov? A kérdésre az olvasó adhat csak választ. »Rossz lóra« tett fel jó ügyet. Történelmileg a lehető legrosszabb órákban. Ha Hitler esetleg Keleten valóban győz – Vlaszov akkor sem valósíthatna volna meg egy megújuló Oroszországgal kapcsolatos álmát.

Csatlósa volt-e Vlaszov a Német Birodalomnak? Akarata ellenére: igen. A Gestapo megtalálta volna a módját, hogy felsőbb utasításra likvidálja. (Ha nem folytatja, amit elkezdett, vagy szembeszáll a náciakkal.)

Szerepe és fellépése azonban nem befolyásolta az európai háború menetét.”

Végül is ki volt Vlaszov? Egy igen jó képességű, személyében bátor tábornok. Eredendően kommunista, és nagyorosz sovinizta, de – éppen a szovjet nevelés, tájékoztatás és propaganda bakugrásai következtében – politikailag teljesen tájékozatlan. Azt viszont ösztönösen megértette, hogy a *tovaris* és a *narodnij tovaris* (ez utóbbi szót én alkottam a *Volks-genosse* alapján – N. D. I.) között csak

annyi a különbség, hogy nem Sztálinnak hívják a vezért. Az árulás pedig? Ez a bolsevik ideológia öngólja, hiszen a polgárháború idején a korábbi esküjüket megszeggett, a bolsevikokhoz átállt katonák voltak a *gerójok*...

A könyv egyébként nem tartozik a Szerző legsikerültebb művei közé. Az a kisebbik baj, hogy stílusa messze nem annyira olvasmányos, mint jónéhány korábbi művéé. Inkább úgy tűnik, mintha egy korábban elkészült kéziratát rángatta volna elő, kellő átfűrészelés nélkül. Bár az irodalomjegyzékből nem lehet pontosan megállapítani, hogy milyen forrásokat használt – feltűnően felületes pl. a Magyar Királyi Honvédségről vagy a Vörös Hadseregről szóló könyveihez képest –, mert a szövegben több olyan műre hivatkozik, melyek a jegyzékben nem szerepelnek, de az megállapítható, hogy az utóbbi évek néhány fontos eredményét nem hasznosította. Ezek közül kettőt emelek ki. Egyrészt: még mindig a régi szovjet veszteségadatokkal dolgozik, s nem az 1992-ben közzétett hitelesebbekkel. (Pedig azok

egyik lelőhelye éppen az ő Vörös Hadsereg-könyve hazai kiadásának Függeléke.) Másrészt azt állítja, Himmler Hitlernél előbb, már 1944-ben rájött, hogy minden elveszett. Ormos Mária publikációjából viszont tudjuk Hitlerről: „Sztálingrád után [...] már egy olyan embernek a legrosszabb reakciói jelentkeztek nála, aki tudja a bukás tényét – mert azzal tisztában volt”. (Sokhelyütt; az idézet: *Ormos Mária: A Hitler-életrajz buktatói*. Budapest, 1993. 26. o.)

Kár, hogy az izgalmas és érdekes téma és jó forrásanyag találkozásából nem született igazán jó könyv! És legvégül: Miért harcolt milliányi (volt?) szovjet állampolgár a németek oldalán a Szovjetunió ellen? Erre legjobban Illyés Gyula szavaival lehet felelni:

„Mert sem erény, sem bölcsesség
nem lehet elég, hogy megójjja
a házat, amelyben rakója
nem lelheti meg a helyét.”

Nagy Domokos Imre

DAVID HOLLOWAY

STALIN AND THE BOMB

The Soviet Union and Atomic Energy 1939-1956

(Yale University Press, New Haven & London, 1994. 464 o.)

A hidegháborús szembenállás központi elemét a nagyhatalmak nukleáris fegyverkezési versenye alkotta. A rendszerbe állított újabb és újabb fegyverek, fegyverzeti rendszerek célja a másik fél támadástól való elrettentése, illetve egy nukleáris háború megnyerése volt. A kétpólusú világrend felbomlásával, a hidegháború megszűnésével lehetővé vált a nagyhatalmi nukleáris politika történetének feltárása, a fegyverkezési hajszá mozgó rugóinak egyre árnyaltabb bemutatása.

David Holloway, az ismert amerikai szovjetológus közelmúltban megjelent: „Stalin and the Bomb” című könyve a szovjet

nukleáris politika első szintézise. A szerző – a legújabb levéltári forrásokra támaszkodva – három alapvető problémakör kifejtésére vállalkozott, amelyek – megítélése szerint – szorosan összefüggnek egymással. Ezek: a szovjet nukleáris erő kiépítése, a kül- és katonapolitika módosulásai, valamint a politikai vezetés és a tudósok közötti kapcsolatok alakulása. E témák elemzésével a hidegháború történetének számos vitatott kérdésére ad új magyarázatot.

Holloway részletesen – és a recenzens számára igen meggyőzően – ábrázolja azt a folyamatot, amelynek során a sztálini vezetés rádöbrent az atomfegyver erőviszonyokat